

de Da Costabuurt en de Réveilbeweging

door Ria Scharn-Luijben

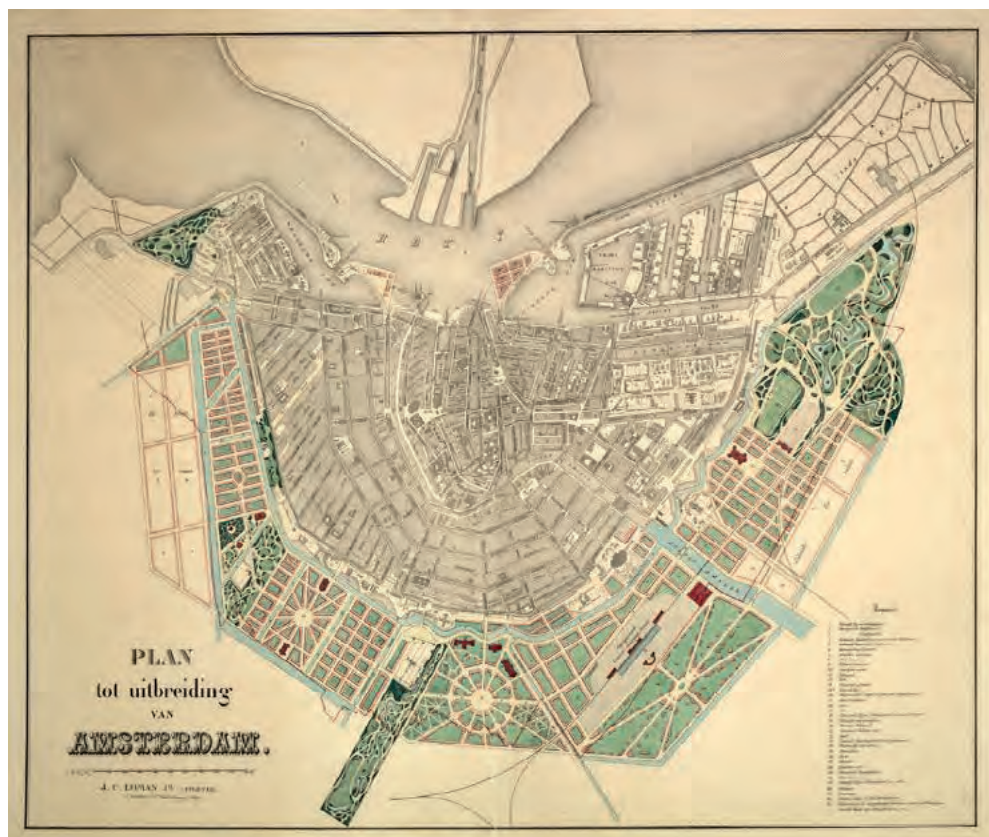
Voorgeschiedenis

Na 1830 raakte Amsterdam zo langzamerhand overvol. De stad lag nog binnen haar oude vesting en er waren veel te weinig woningen om iedereen te huisvesten. De industrie kwam steeds meer opzetten en trok veel werkzoekenden naar zich toe. Om al die duizenden mensen te huisvesten werd elke lege plek in de stad volgebouwd, kregen bestaande huizen extra verdiepingen en woonden velen noodgedwongen op zoldertjes en in kelders. Duizenden mensen huisden in bouwvallige woningen en krotten die gesitueerd waren op de achtererven van de aan de grachten en straten gelegen woningen. Deze krotten waren toegankelijk via stegen, gangen en sloppen en stonden zo dicht opeen dat zonlicht en frisse lucht er niet konden komen. Stromend water en riolering waren nog onbekende

Boven: Woonomstandigheden in een slop in de Jordaan.

Links: Kelderwoning in de binnenstad, Beide foto's: Stadsarchief Amsterdam (SAA)

grootheden. Amsterdam stonk! Overal werd ontlasting en afval gedeponeerd en de grachten waren open riolen. Het was zelfs zo erg gesteld, dat men aan het wateroppervlak kon zien wat voor weer het zou worden. Onderzoekers konden deze functie van ‘weerstation’ wetenschappelijk wel verklaren. Het water en de bodem van de grachten, boordevol rottende organische stoffen, waren zo overver-

Boven: Het uitbreidingsplan dat Van Niftrik in 1866 presenteerde en geen genade vond. Teveel parken en te weinig verkoopbare bouwgrond!

Rechts: In 1876 presenteerde zijn opvolger Ir. J. Kalff een eenvoudiger plan dat het jaar erop werd goedgekeurd maar slechts in grote lijnen zo werd uitgevoerd

zadigd van methaan, koolzuurgas en zwavelwaterstof dat – als de luchtdruk daalde – deze gassen op grote schaal vrijkwamen. Voor de omwonenden werkte daardoor de gracht als een barometer; stank kondigde veranderlijk weer aan. Ernstige stank, die samenging met het verschijnen van ontelbare gasbelletjes aan het oppervlak en het opborrelen van stukken modder, was voor hen een teken dat er regen en wind te verwachten viel en mogelijk zelfs storm. Onder

zulke omstandigheden is het natuurlijk niet vreemd dat er epidemieën uitbraken, zoals pokken, tuberculose, cholera en tyfus. Niet verwonderlijk dat de rijke bewoners van de grachtengordel zomers hun huis ontvluchtten en naar hun buitenverblijf trokken aan bijvoorbeeld de Vecht waar de lucht nog fris was. Daar de industrie bleef groeien en steeds meer mensen naar de stad stroomden, moest er ruimte gevonden worden om al deze arbeiders te huisvesten. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden er van verschillende kanten initiatieven ontplooid tot vernieuwing en uitbreiding van de stad. Het stadsbestuur, dat zich realiseerde dat het tijd werd om als gemeente met een structureel plan te komen om de particuliere bouwplannen, die hier en daar al verwezenlijkt werden, een halt toe

te roepen, gaf stadsingenieur Jacobus van Niftrik de opdracht een uitbreidingsplan te ontwerpen. In oktober 1866 presenteerde hij zijn plan aan het gemeentebestuur. Het was zeer ambitieus en zou Amsterdam de allure moeten geven van steden als Parijs, met mooie brede straten en veel groen en parken, maar er werd daarin geen rekening gehouden met de reeds bestaande structuren en bebouwing. Voor een goede uitvoering van het plan zou een onteigeningswet noodzakelijk zijn, want alleen dan zou het stadsbestuur de straten en pleinen uit het ontwerp kunnen aanleggen. Om alle bewoners en boeren uit te kunnen kopen zouden echter enorme bedragen geïnvesteerd moeten worden. De gemeenteraad was daarom van mening dat het fraai maar onbetaalbaar was. Er was teveel ruimte voor

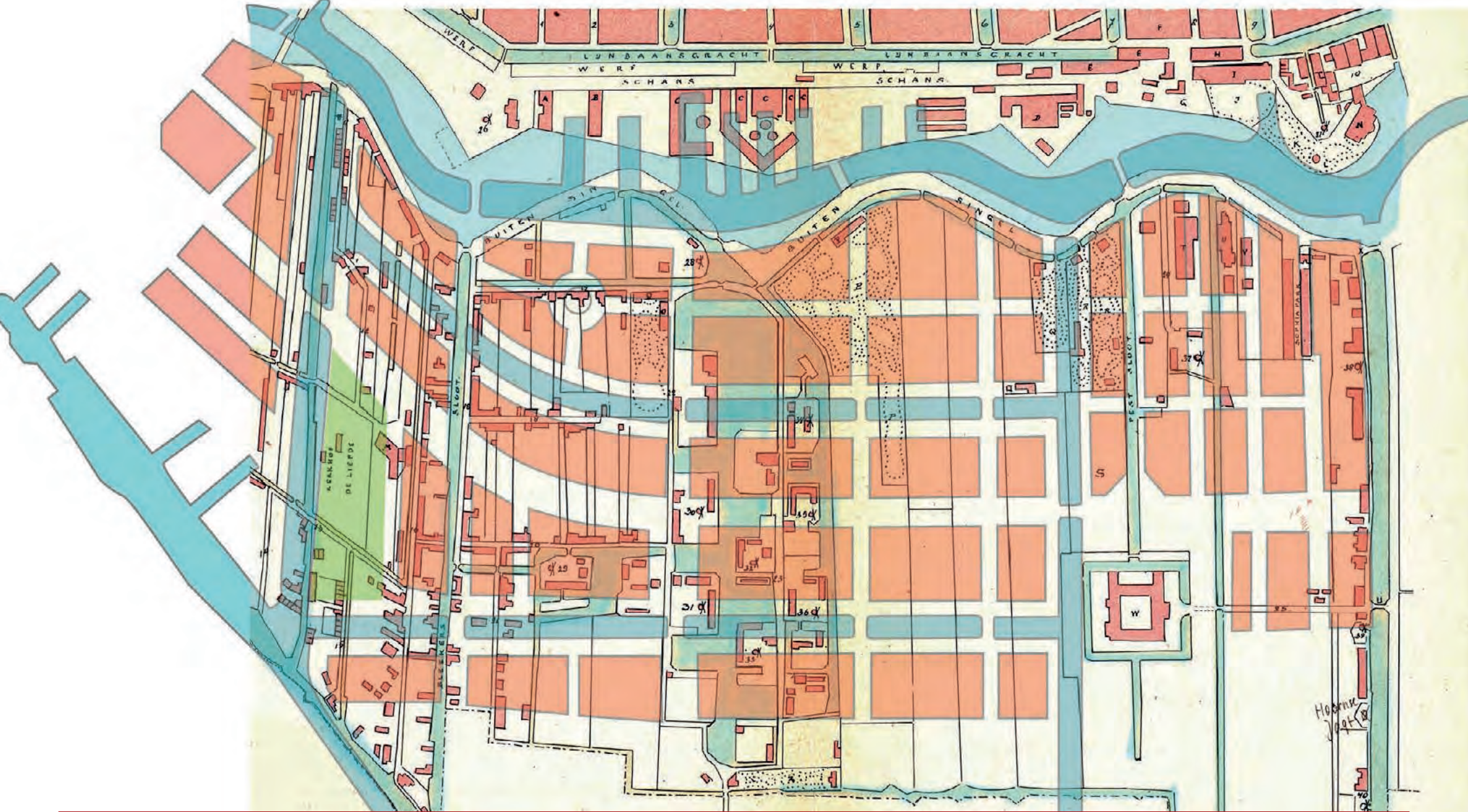
Het landelijke gebied van de Stads- en Godshuispolder waar onder andere de Da Costabuurt zou ontstaan. Boven het Lange Bleekerspad en links de Kwakerspoel met van links naar rechts molen De Omval, Vrouwenakker, De Haan, De Witte Lelie en De Vriendschap en daartussen De Zaaijer zonder wieken. Beide foto's: SAA

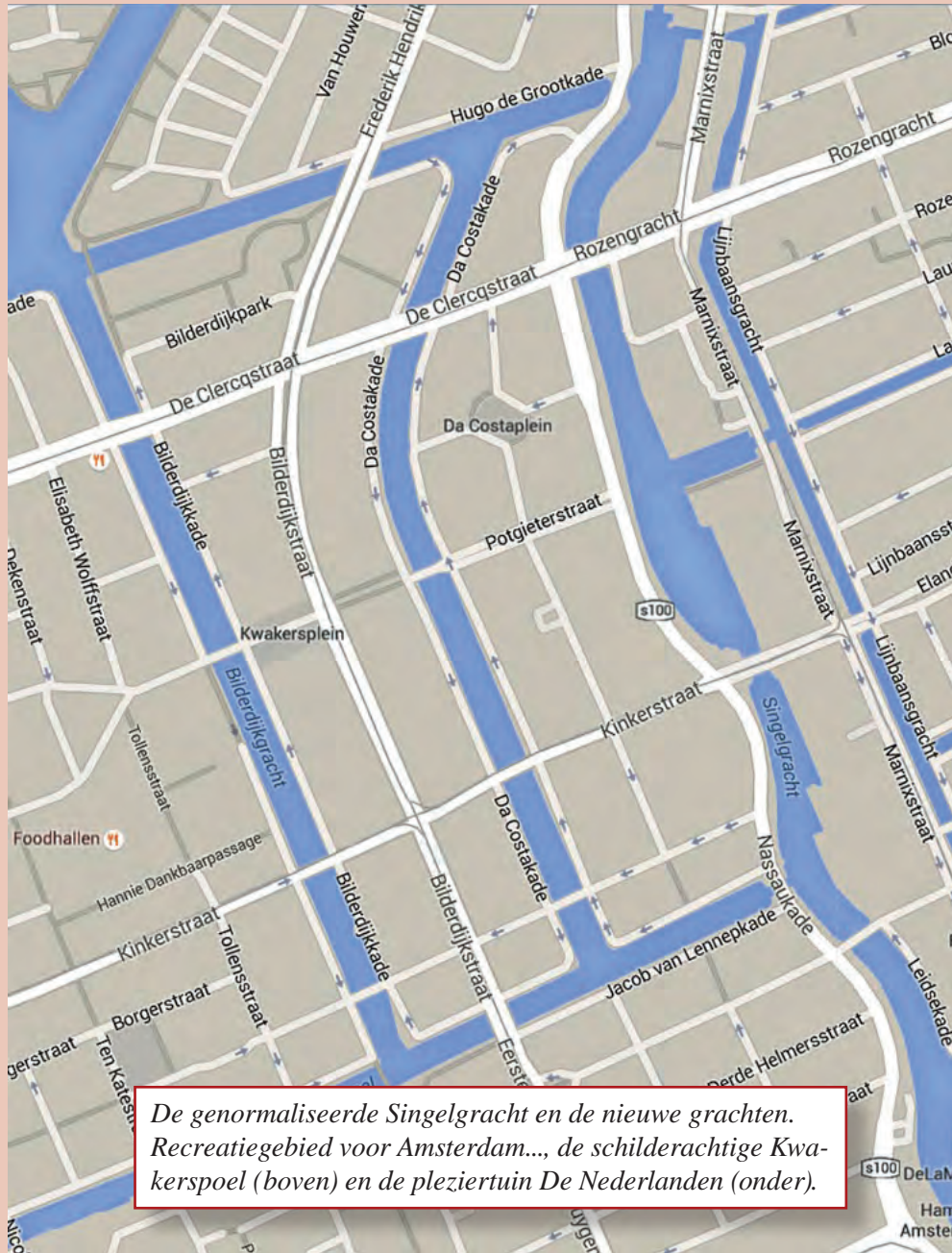
groen ingericht, waardoor er te weinig woningen opgeleverd zouden kunnen worden om het geld op te brengen voor het onteigenen van de lokale boeren en om die reden werd het plan weggestemd. In 1873 kwam Jan Kalff als nieuwe directeur van Publieke Werken in dienst en hem werd verzocht een meer realistisch plan uit te werken. Het duurde toch nog tot 1875 voordat dat op tafel kwam. Het was minder radicaal dan het plan van Van Niftrik en ging juist wel uit van de bestaande structuren, waardoor het een stuk goedkoper zou uitvallen. Het vormde het uitgangspunt voor de negentiende-

Boven: Zo zag Gerrit Lamberts in 1830 de bevroren Bleekerssloot. Hij keek naar het westen met rechts het kerkje 'De Liefde'. De Bleekerssloot zou na demping de ondergrond voor de De Clercqstraat vormen. Afb: SAA

eeuwse stadsuitbreiding, zoals die uiteindelijk tot stand is gekomen. Kalff ging uit van de bestaande agrarische verkaveling en liet sloten in straten veranderen en weilanden in bouwblokken. Dat sloot aan bij de bestaande eigendomsverhoudingen, vergde weinig voorinvestering en maakte het mogelijk om de uitbreidingen in kleine delen te realiseren. Het belangrijkste manco van het plan-Kalff was dat er weinig open ruimte en groen in opgenomen werd. Nadat het Plan-Kalff in 1876 was ingediend en welwillend ontvangen door de Raad, volgde in 1877 de uiteindelijke goedkeuring en lag er een goeddoortimmerd stedenbouwkundig plan voor de hele ring buiten de Singelgracht. Toch gingen B&W, de Raad en Publieke Werken nogal losjes met het plan om. Allerlei ad-hoc-beslissingen zorgden ervoor dat de uitvoering niet altijd de schoonheidsprijs verdiende. Zo was de ceintuurbaan, de nieuwe rondweg in het buitengebied, in de Stadspolder op twintig meter breed ontworpen en aan de hand daarvan werden de erven gerooid. De eerste daarvan waren al verkocht toen de Gemeenteraad besloot de breedte alsnog op dertig meter te stellen. De kopers moesten stukken grond inleveren voor de bredere weg en de gedupeerden werden gecompenseerd door die met riantere en veel duurdere grondstukken aan bijvoorbeeld de Nasaukade te ruilen.

De plattegrond van de Stads- en Godshuispolder met de situatie zoals die in 1870 was, met daar overheen het stratenplan van de Da Costabuurt zoals dat rond 1920 gereed was. De Singelgracht werd genormaliseerd, de gedempte Lange Bleekerssloot werd De Clercqstraat. De Overtoomsevaart werd gedempt, twee poldersloten werden vergraven tot het Jacob van Lennepkanaal en de Hugo de Grootgracht. De Da Costagracht en de Bilderdijkgracht moesten doen denken aan een uitbreiding van de grachtengordel. Om de graven op het kerkhof van De Liefde voorlopig te sparen werd het Bilderdijkpark aangelegd.

De genormaliseerde Singelgracht en de nieuwe grachten. Recreatiegebied voor Amsterdam..., de schilderachtige Kwakerspoel (boven) en de pleziertuin De Nederlanden (onder).

De Da Costabuurt

Aan de westkant van de stad lag de Stads- en Godshuispolder. Dit was een gebied van grote afwisseling in bebouwing en gebruik. In 1614 waren de lakenramen (laken is wollen stof) vanuit de stad naar deze omgeving verplaatst en werd er ook een aantal bleekvelden in gebruik genomen. In de negentiende eeuw was de lakenindustrie inmiddels geheel verdwenen, maar wat daarvan nog resteerde, waren de namen: Raampoort, Raampad en de Bleekerspaden en -sloot. In de loop der tijd was veel van de vervuilende industrie - die Amsterdam liever niet tussen haar muren zag - naar deze polder verbannen. Langs de Bleekerspaden vond je bijvoorbeeld: schuitenmakerswerven, mastenmakerijen, molenmakerswerven, timmerwerven, diverse looierijen, sterkwaterstokerijen, een ammoniakfabriek en een ijzergieterij. De mensen die hier werkten, vestigden zich meestal ook in dit gebied, waardoor langs de vele paden allerlei bebouwing

werd opgetrokken en er buurtjes ontstonden met een landelijke uitstraling. Langs deze paden stonden burger- en arbeiderswoningen. Talrijk waren de fabrieken, bedrijven en herbergen, waarvan sommige met tuin en kegelbaan en een zaaltje voor partijen dat vaak als danszaal werd gebruikt. Er waren winkels voor de dagelijkse behoeften, waarvan de grutterijen de belangrijkste waren. Verder waren er bloemisterijen, scheepswerven en werfjes, opslagplaatsen van sloopmateriaal en lege petroleumvaten. Je vond er veel molens, waarvan een deel gegroepeerd was aan een breed water, de Kwakerspoel, die door de weerspiegeling in het water een bijzonder fraaie

Boven: *Bewoning langs het Lange Bleekerspad. Tekening door H.M.J. Misset uit 1903. Bron: SAA*

Links: *Industrie langs het Lange Bleekerspad. Tekening door Allard van Everdingen uit ±1660. Bron: SAA*

aanblik boden. Langs de Singelweg lagen twee grote en deftige pleziertuinen, een aantal buitenverblijven en fabrieken met daartussen uitgestrekte hooi- en weilanden. Al deze paden, vaarten en sloten, met de erlangs gelegen bebouwing, moesten verdwijnen om plaats te maken voor de ontworpen straten, grachten en bebouwing uit het Plan Kalff. De grond in deze polder was voornamelijk in particuliere handen. Vóór de uitbreidingsplannen officieel bekend werden, kochten aannemers en timmerlieden - die de geruchten daarover gehoord hadden - al stukken grond in dit gebied en vingen aan met het optrekken van goedkope woningen met geleend geld tegen een hoge rente, waardoor ze zich niet lieten leiden door kwaliteit en zorgvuldigheid, maar door kwantiteit en snelheid (speculatie- of revolutiebouw). Halverwege de jaren zeventig begon het stadsbestuur in te zien, dat alleen het vaststellen van richtlijnen voor de bouw, geen garantie bood voor de ontwikkeling van een evenwichtige stadsuit-

Boven: De Buitensingel met links het begin van het Lange Bleekerspad. Tekening door J.M.A. Rieke uit 1890. Bron: SAA

Rechts: De eerste speculatieve bebouwing in de Stadspolder: de Jacob van Lennepstraat ter hoogte van de brug over de Bilderdijkgracht. Foto: SAA

breiding en daarom werd in 1876 bepaald dat er zonder vergunning geen wegen meer mochten worden aangelegd. In dat jaar gingen de eigenaren van het 'Land van Mina' in onderhandeling met de gemeente over de aanleg van de straat die volgens het ontwerpplan over hun land zou lopen. Bij raadsbesluit van 13 december 1876 werd vergunning verleend tot de aanleg en bebouwing van deze straat, de latere Jacob van Lennepstraat, die een breedte zou krijgen van vijftien meter. 'Het welslagen van hen, die, op eenigszins groote schaal, de regelmatige aanleg van straten zochten te bevorderen, deed bij meerdere eigenaars de zucht ontstaan tot het verkoopen van gronden tot bouwterreinen', schreef de gemeente over de bouwers die het uitbreidingsplan voor waren. Voorwaarde was, dat de projectontwikkelaars de grond, nodig voor de aanleg van straten en

grachten, kosteloos aan de gemeente zouden afstaan en de aanleg van die wegen zouden betalen. Het was dus in het belang van de bouwers om de straat zo smal als toegestaan te houden. Door per etage twee kleine woningen te realiseren, de zogenaamde halve-woningen, kon er voor veel mensen woonruimte op weinig grond worden geschapen. De woningen waren bereikbaar via steile trappen en bestonden uit één kamer met een alkoof - die als slaapruijme dienst deed - een keukentje en een pleetje. Hoewel deze nieuwe huizen krap bemeten waren, waren ze toch alleen betaalbaar voor de kleine burgerij, geschoolde arbeiders en lagere ambtenaren. De echte paupers bleven achter in de krotten van de oude binnenstad. Deze speculatiebouw is in de Da Costabuurt nog goed terug te zien in de in het zuidelijke deel van de wijk gelegen Jacob van Lennepstraat, de Kinkerstraat en het daar gelegen deel van de Da Costastraat. Vanaf 1896 ging de gemeente de grond, die ze zelf in eigendom had

verkregen, in erfpacht uitgeven en kreeg daardoor meer grip op de ontwikkeling van het gebied. Toen, na de demping van de Lange Bleekerssloot en de Kwakerspoel, het noordelijke deel van de buurt werd aangelegd, verscheen er betere bebouwing. Dit deel kenmerkt zich dan ook door ruimere woningen, fraaie details in de gevels en betegelde portieken. Kalff projecteerde de straten in de nieuwe wijk in het verlengde van de straten en grachten in de Jordaan. Toen zijn ontwerp in februari 1877 behandeld werd, stelden enkele raadsleden voor om naast de straten die tegenover de Rozen-, Looiers- en Passeerdersgracht ontworpen waren, de latere De Clercq-, Jacob

Boven: De Koekjesbrug was de eerste brug naar de nieuwbouwuurten buiten de Singelgracht. Dit is de tweede versie waarover al wielverkeer mogelijk was. Prentbriefkaart ±1900: SAA

Links: De gasfabriek gezien vanaf de Buitensingel. Tekening door J.M.A. Rieke uit een onbekend jaar. Bron: SAA

van Lennep- en Bosboom Toussaintstraat, ook straten aan te leggen tegenover de Laurier- en de Elandsgracht en om midden door de geplande nieuwbouwblokken nog een dwarsstraat aan te leggen. De toegevoegde straten zijn de Potgieter- en de Kinkerstraat, met dwars daarop de Da Costastraat. Als bezwaar werd aangevoerd dat het niet handig was om straten te rooien die, omdat er nog geen bruggen waren, doodliepen op de Singelgracht. Die konden niet worden aangelegd, omdat aan de overkant de gasfabriek van de Amsterdamse Pijp-Gaz. Compagnie stond. Overwogen werd dat de gasfabriek, als hij middenin de stad was komen te liggen en de erfpacht na vijfen-

Boven: De Oude Kinkerbrug uit 1890. Links een insteekhaven van de groentemarkt en in het verschiep de gedempte Elandsgracht. Foto: SAA

Rechts: Een insteekhaven van de groentemarkt. Op de achtergrond de bebouwing van de Da Costabuurt waar eerst de groentemarkt gepland was. Foto: SAA

twintig jaar afliep, mogelijk verplaatst kon worden. Dat gebeurde inderdaad en in 1885 kwam de Westergasfabriek gereed. Door het ontbreken van bruggen was er in het begin nog weinig animo tot bouwen, omdat daardoor de verbinding met de oude stad gebrekkig bleef. De exploitatie van een pontveer tegenover de Jacob van Lennepstraat ging niet door, omdat de concessionaris niet met de voorwaarden akkoord ging. De gemeente nam daarom in 1881 zelf een pont in gebruik. Twee jaar later besloot de raad om een brug te bouwen voor de Kinkerstraat, maar omdat deze pas kon worden gerealiseerd, nadat het terrein van de gasfabriek was ontruimd, kwam er zuidelijker, bij de Bosboom Toussaintstraat, een tijdelijke hulpbrug, de Koekjesbrug, genoemd naar politieagent Koek. Hoewel toen als tijdelijk bedoeld, werd hij in 1896 vernieuwd en ligt er heden ten

dage nog steeds. In 1898 besloot de gemeenteraad om het openbaar vervoer voortaan zelf te exploiteren. Om de nieuwbouwwijken buiten de Singelgracht van openbaar vervoer te voorzien, was het nodig dat er kapitaalkrchtig publiek kwam te wonen dat ook van de tram gebruik zou maken. Er kwam daarom wel een tram naar de P.C.Hoofdstraat, Vondelstraat en het Willemspark, maar niet over de ceintuurbaan naar de nieuwe volksbuurten in het westen van de stad. Voorlopig moesten die mensen lopen vanaf de Marnixstraat.

Groentemarkt

Oorspronkelijk was het gebied tussen de De Clercqstraat, Nassaukade, Potgietersstraat en Da Costakade aangewezen als groentemarkt.

Boven: Fragment van de stadsplattegrond van 1900 met in het midden de voorzieningen voor de groentemarkt. De Lauriergracht is verlengd tot de Singelgracht. Links: Enkele insteekhavens van de groentemarkt. Op de achtergrond weer de bebouwing van de Da Costabuurt. Foto: SAA

Nadat de gasfabriek, die hier aan de overzijde van de Singelgracht stond, gesloopt was, werd besloten het vrijgekomen terrein tussen deze gracht en de Marnixstraat hiervoor te bestemmen en kwam de oorspronkelijk geplande plek beschikbaar als nieuwe bouwlocatie. In november 1895 stelde de gemeenteraad daarvoor een plan vast van twee elkaar rechthoekig snijdende straten, de verlengde Da Costastraat en de Allard Piersonstraat, met op het kruispunt een rond pleintje, het Da Costaplein.

Het Réveilbuurtje

In de nieuwe stadsuitbreiding werden in de Stad- en Godshuis-polder de straten en grachten vernoemd naar Nederlandse dichters/schrijvers. Een deel van deze wijk wordt ook wel het Réveilbuurtje genoemd. De kern daarvan wordt in grote lijnen omgeven door het Jacob van Lennepkanaal, de Bilderdijk-, de Hugo de Groot- en de Singelgracht. Oorspronkelijk liep deze buurt tot aan de Bosboom Toussaintstraat, maar na het graven van het Jacob van Lennepkanaal, dat in 1888 gereed kwam, werd het deel aan de overzijde afgesplitst van de rest. Tegenwoordig staat de wijk beter bekend als de Da Costabuurt, maar waar komt de naam Réveil vandaan?

Het Réveil

Aan het begin van de negentiende eeuw vond onder protestanten in diverse Europese landen een geestelijke opleving plaats. De wortels van het Reveil lagen in calvinistisch Zwitserland en de naam komt van het Franse woord 'réveil' dat 'ontwaking' betekent. Hiermee wordt de Europese opwekkingsbeweging aangeduid die vooral actief was in de jaren 1815-1865. Het Réveil was een reactie op het

rationalisme van de Verlichting met zijn nadruk op de haast onbepaalde mogelijkheden van de mens om een betere wereld tot stand te brengen. Het stelde, net als de gelijktijdige beweging van de Romantiek, het gevoel als bron van geloof en leven centraal. Het paarde maatschappelijke vooruitstrevendheid aan religieus conservatisme. De aanhangers strenden tegen alcoholisme, armoede en slavernij, maar moesten bij-

voorbeeld niets hebben van vrouwenrechten en vaccinaties. Vanuit Zwitserland verspreidden de ideeën zich over Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland. De aanhangers van het Réveil pleitten voor een betere wereld door middel van een innerlijke, door het geloof opgewekte, verandering van het individu. Het riep op tot persoonlijke bekering en vroomheid, die op alle levensterreinen vorm behoorden te krijgen, maar het bleef niet alleen bij ideeën. In een tijd waarin het diaconale werk van de kerken weinig meer voorstelde, pleitte het Réveil voor betere voorzieningen en gingen de aanhangers ook praktisch aan de slag. Er werden bijvoorbeeld tehuizen gesticht voor verwaarloosde kinderen en ongehuwde moeders. Alcoholisme was uit den boze en werd bestreden. Het Réveil nam in Nederland een eigen nationale, orthodox-protestantse vorm aan en heeft gedurende de periode 1820-1860 grote invloed op het geestelijke en maatschappelijke leven uitgeoefend. Vader van het Réveil was

Boven: Arts en schrijver Abraham Capadose (1795-1874)

Capadose en de vaccinatie

In 1820, hetzelfde jaar als waarin Da Costa zijn 'Bezwaren tegen de geest der eeuw' publiceerde, bracht Capadose zijn 'Bestrijding der Vaccine' op de markt. Scherp veroordeelde hij hierin de verplichte inenting tegen het pokkenvirus dat in 1818 verplicht werd op de volksscholen. Vooral joodse artsen waren voorstander van deze vaccinatie, maar Capadose, die zelf ook eerst deze vaccinaties uitvoerde, veranderde na zijn bekering tot het christendom van overtuiging. Hij begon te strijden tegen deze 'kunstbewerking', onder het motto: 'Die gezond zijn, hebben de medicijnmeester niet van node, maar die ziek zijn' (Lukas 5:31). Hij vond het een groot bezwaar dat een gezond kind ziek werd gemaakt en was ervan overtuigd dat de mens zich hiermee tegen de wil van God keerde: 'Trotsheid deed in de ontdekking der vaccine een schild zien, waarmede de schuldige mensch zich meende te kunnen beveiligen tegen de slagen van Gods tuchtroede'. Hij toonde zich hiermee een volgeling van Bilderdijk die, hoewel hij er nooit over heeft geschreven, van mening was dat de vaccinatie een onbetrouwbaar product van de tijdgeest was.

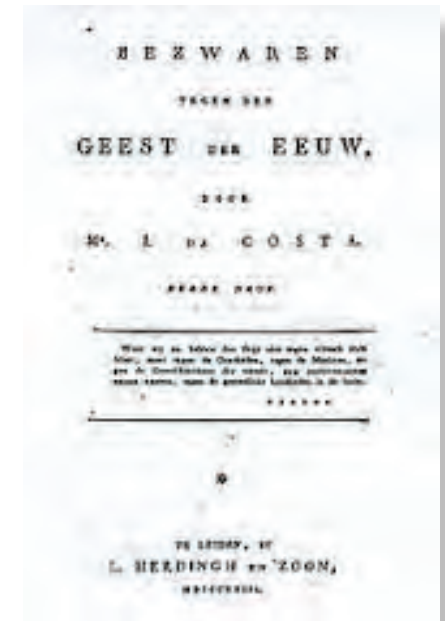
Groen van Prinsterer richtte zich na de grondwetswijziging van 1848 meer en meer op de politiek. Hij vertegenwoordigde samen met enkele andere Réveil-mannen het antirevolutionaire geluid in de Tweede Kamer. De antirevolutionairen streefden - geheel in lijn met het Réveil-gedachtegoed - naar een christelijke natie onder leiding van het Huis van Oranje. De roep om overheidsfinanciering voor bijzonder onderwijs vormde voor Groen van Prinsterer een goede aanleiding om zich te profileren als politicus. Hij richtte in 1860 de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs op. Die bracht niet alleen geld bij elkaar voor het oprichten van protestants-christelijke scholen, maar vormde ook zijn politieke achterban in een tijd dat er nog geen sprake was van partijen. Abraham Kuyper kon met de oprichting van het Anti-Schoolwet Verbond in 1872 voortborduren op het werk van Groen van Prinsterer. Dit Verbond vormde op zijn beurt de grondslag voor de Anti-Revolutionaire Partij. Als staatsman, hoewel sterk beïnvloed door de Réveilbeweging, is de naar hem genoemde straat natuurlijk niet te vinden in de dichtersbuurt, maar in de Staatsliedenwijk.

Anti-Schoolwet Verbond

De schoolwet van 1857 bepaalde dat uitsluitend het openbaar onderwijs gesubsidieerd werd. Het onderwijs op openbare scholen diende toegankelijk te zijn voor kinderen van elke godsdienstige gezindheid en het onderwijs moest neutraal zijn. Deze schoolwet was een teleurstelling voor vele orthodoxe protestanten, omdat die de secularisering van de openbare school in de hand werkte zonder de oprichting van bijzondere (christelijke) scholen financieel mogelijk te maken. Onder leiding van Groen van Prinsterer bleef men actie voeren om de wet in een voor het bijzonder onderwijs gunstige zin te wijzigen. In 1872 werd daarom het Anti-Schoolwet Verbond opgericht, dat de acties tegen de schoolwet van 1857 ging coördineren. De gelijkstelling van het openbare en het bijzonder onderwijs kwam tenslotte gefaseerd tot stand (1857, 1878 en 1890) en werd tenslotte in 1920 met 'De wet op het lager onderwijs' compleet.

de dichter en geleerde Willem Bilderdijk (1756-1831). De sterk anti-revolutionaire en Oranjegezinde Bilderdijk gaf vanaf 1817 in Leiden privélessen in de vaderlandse geschiedenis. Hij bracht zijn politieke en religieuze ideeën over op een groep jonge studenten. Sommigen van hen werden later eveneens belangrijke vertegenwoordigers van het Réveil in Nederland, waaronder met name de letterkundige Isaäc da Costa (1796-1860) en de dichter en zakenman Willem de Clercq (1795-1844). Meer in de schaduw speelde de schrijver en arts Abraham Capadose (1795-1874) een niet onbelangrijke rol. De beweging werd pas echt een succes toen vanaf 1826 bij Isaäc da Costa de zondagavondbijeenkomsten plaats vonden. Hij verklaarde op die avonden op dichterlijke wijze de bijbel en er werd veel samen gezongen. Ook op andere plaatsen in Amsterdam kwamen de broeders

en zusters in huiselijke godsdienstige bijeenkomsten bijeen. Andere leerlingen en volgelingen van Bilderdijk waren de historicus en politicus Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) en de schrijver en ambtenaar Samuel Iperuszoon Wiselius (1769-1845). Ook Nicolaas Beets, Johannes Petrus Hasebroek, Willem van Hogendorp en Anna Bosboom-Toussaint lieten zich inspireren door het gedachtegoed van het Réveil. De aanhangers, afkerig als ze waren van de rationalistische denkbeelden van de Verlichting, zochten verdieping en verlevendiging van het christelijke voelen, denken en handelen op uiteenlopende terreinen van het leven. De jonge Da Costa, die zich onder invloed van Bilderdijk bekeerd had van het Joodse tot het christelijke geloof, schreef na zijn rechtenstudie in 1823 het pamflet *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*. Daarin trok hij fel van leer tegen de gevolgen van de Franse Revolutie en de Verlichting, en pleitte voor een terugkeer naar de christelijke normen en waarden, die Nederland volgens hem in het verleden zoveel goeds gebracht hadden. Wat deze normen en waarden in de praktijk inhielden, liet Capadose, eveneens een Joodse bekeerling, zien toen hij in hetzelfde jaar een kruistocht begon tegen de verplichte pokkenvaccinatie, die rond 1820 in zwang was gekomen. Capadose reageerde verontwaardigd: 'Welk is een tijd, die waarin men om op de scholen te worden aangenomen niet den Doop van het kind vraagt, maar wel dat het gevaccineerd is geworden.'

Bilderdijkstraat en -kade

Laten we nu de straten in deze Réveilbuurt eens nader bekijken. Door de hele nieuwe gordel rondom de oude stad liep een ceintuurbaan, die in het zuidelijke deel ook werkelijk de naam Ceintuurbaan kreeg. Het deel van de ceintuurbaan in Stads- en Godshuispolder werd genoemd naar de aartsvader van de Réveilbeweging Willem Bilderdijk, één van de meest invloedrijke figuren van de negentiende eeuw. De naar hem vernoemde straat loopt van noord naar

Boven: Het graven van de Bilderdijkgracht met op de achtergrond de brug in de De Clercqstraat. Foto, gezien vanuit het noorden, uit 1904; bron: SAA
Rechts: Het voormalig lijkenhuisje van kerkhof De Liefde in het Bilderdijkpark.

zuid over de volle lengte van de buurt, van de Hugo de Grootgracht tot aan het Jacob van Lennepkanaal. Parallel daaraan loopt de, uiteraard ook naar hem vernoemde, Bilderdijkkade. Oorspronkelijk was de gemeente van plan om de straat - die voorbij de Hugo de Grootgracht als Frederik Hendrikstraat doodloopt op het Frederik Hendrikplantsoen - door te trekken naar het noorden, maar het Rijk gaf geen toestemming om een doorgang te maken onder de spoorbaan van Amsterdam naar Haarlem. Voor een deel doorkruiste de straat het kerkhof De Liefde. Door grondruil kon tenslotte in 1892 de ophoging voor de Bilderdijkstraat plaatsvinden. Op de plek van het kerkhof bevindt zich sinds de jaren twintig het Bilderdijkpark en alleen het zogenoemde 'lijkenhuisje' of 'pesthuisje' aan het water herinnert nog aan de oorspronkelijk bestemming. Het huisje wordt tegenwoordig als horeca-uitspanning gebruikt. Het kan verkeren!

*Boven en links:
Architectonische
details van be-
bouwning langs de
Bilderdijkstraat*

*Rechts:
twee portieken
van huizen aan de
Bilderdijkkade*

*Foto's van de
auteur*

De Liefde

Tot 1990 stond op nummer 23 aan de Bilderdijkstraat de kerk van de H.H. Nicolaas en Barbara - beter bekend als De Liefde - naar een ontwerp van Pierre Cuypers. Oorspronkelijk was 'Statie De Liefde' een dorpsachtige parochie buiten de stadswallen van Amsterdam. Toen door de stadsuitbreiding van Amsterdam dit agrarische gebied in een druk bevolkte buurt veranderde, werd in 1856 de oude kerk uit 1785 verheven tot parochiekerk, maar voldeed al snel niet meer. In 1881 begon het kerkbestuur plannen te maken voor de stichting van een nieuwe kerk. Deze nieuwbouw werd gesitueerd tussen de Da Costakade en de toen nog niet bestaande Bilderdijkstraat. De oude kerk bleef bestaan tot 1905, toen het gebouw samen met de pastorie aan de gemeente Amsterdam werd verkocht om plaats te maken voor de aanleg van de Bilderdijkstraat. Om de bouw van de nieuwe kerk te kunnen realiseren werd aan de bisschop van Haarlem om

een lening van 150.000 gulden gevraagd, maar die gaf slechts toestemming voor een lening van 100.000 gulden, waardoor de bouw van een pastorie en een school niet door kon gaan. Het kerkbestuur had Cuypers aangewezen als uitvoerend architect, omdat hij steeds

*Boven: R.K.kerk De Liefde (HH Nicolaas en Barbara) gezien vanaf het Bilderdijkpark
Links: Idem vanaf de Bilderdijkstraat. Beide foto's: SAA*

had bewezen met beperkte middelen een groot resultaat te kunnen bereiken. De bouw van de kerk begon in april 1884 en de wijding vond al plaats in april van het daaropvolgende jaar. De kerk kreeg een schip met enkele zijbeuken en was opgetrokken in rode baksteen met gele speklagen en toepassing van baksteenvlechtwerk in de torens. Volgens de oorspronkelijke ontwerpen van Cuypers had er een grote, gelede westtoren bij de kerk gebouwd moeten worden met vier torentjes op de hoeken. Wegens geldgebrek koos men voor een eenvoudig onderkomen en werd het ontwerp hierop aan-

Boven: Interieur van De Liefde met een kruiswegstatie.

Rechts: Gezicht op De Liefde over de Singelgracht waarbij de bebouwing langs de Nassaukade nog volledig ontbreekt. Beide foto's: SAA

gepast. Binnen waren de zijbeuken bekleed met tegels die de kruiswegstaties uitbeeldden, naar ontwerp van Pierre Cuypers zelf en uitgevoerd door J. van Hulst uit Harlingen. In het koor waren vier gebrandschilderde ramen naar ontwerp van Cuypers, die in 1894 werden geplaatst en ook het marmeren altaar werd uitgevoerd naar een ontwerp van Cuypers. Tussen 1900 en de jaren twintig van de twintigste eeuw raakte de kerk langzaam ingesloten, onder andere door de bouw van een pastorie, een zusterhuis en diverse schoolgebouwen. In 1990 werd deze ruime kerk gesloopt om plaats te maken voor appartementen en een kleine kerkzaal, die tenslotte in 2013 ook door het bisdom is afgestoten.

Ceintuurbaan en Vondelpark

Oorspronkelijk werd de ceintuurbaan om de stad onderbroken door het Vondelpark. Sinds de aanleg in 1865 was het Vondelpark, dat bijna 100 jaar in particulier bezit zou blijven, voor gemeenteambtenaren een obstakel in hun verkeersplanning. Een wig in de stad. Desastreus voor de stadsontwikkeling! Wat de planners op dat moment nog niet konden bevroeden, was dat die situatie nog minstens 80 jaar zou voortduren. In zowel het gemeentelijke uitbreidingsplan van Van Niftrik uit 1866 als dat van Kalff uit 1876 werden de wijken West en Zuid opgenomen. Het Vondelpark lag daar als een groene muur tussen. In 1875 was de Van Baerlestraat in het zuidelijk stadsdeel voltooid en in 1872 in het westelijke deel de Bilderdijkstraat (pas in 1894 kreeg het eerste deel van deze straat – van het Vondelpark tot het Jacob van Lennepkanaal – de naam Eerste Constantijn Huygensstraat). Natuurlijk was het vanaf het begin de

bedoeling deze twee straten met elkaar te verbinden ten behoeve van de centrumring, maar de werkelijkheid was dat ze doodliepen. Ze eindigden recht tegenover elkaar, met daaronder, twee meter lager, pakweg 200 á 250 meter Vondelpark. Daar viel met het parkbestuur ook niet over te praten. Er zou nog heel wat water door de Amstel stromen voordat in 1947 de brug voltooid werd die de stadsdelen Oud-Zuid en Oud-West hier met elkaar verbond en omrijden over de Stadhouderskade onnodig maakte.

Boven: Met de opening in 1947 van de Vondelparkbrug werd eindelijk de centrumring gesloten.

Links: De op het Vondelpark doodlopende Van Baerlestraat, op een prentbriefkaart van ± 1900. Bron: SAA

Willem Bilderdijk

Op 7 september 1756 werd hij in Amsterdam geboren. Op de leeftijd van vijf jaar liep hij een ernstige beenvliesontsteking op, waardoor hij tien jaar lang niet naar buiten kon. In die tijd kon hij niets anders doen dan lezen en schrijven, wat voor hem geen straf was. Op zestienjarige leeftijd was hij weer redelijk tot lopen in staat en dankzij deze voorgaande periode had hij een voor zijn leeftijd ongekenne belesenheid verkregen. Op zijn twintigste won hij met zijn gedicht 'De invloed der dichtkunst op het staatsbestuur' een gouden penning van een Leids kunstgenootschap. Zijn reputatie was in één klap gevestigd. Dit vormde het begin van zijn enorme oeuvre. Bilderdijk studeerde rechten in Leiden, werd daarna advocaat in Den Haag en ontwikkelde zich steeds meer in conservatieve en antirevolutionaire richting. In 1795 werden de Oranjes uit Nederland verdreven en werd de 'Bataafsche Republiek' opgericht die sterk Fransgezind was. Van alle advocaten werd een eed van trouw aan het nieuwe regime geëist. Bilderdijk weigerde dat en werd verbannen. Hij trok rond door Duitsland en Engeland en verdiende zijn kost met uiteenlopende baantjes: portretschilder, vertaler, dokter en docent, maar hij bleef steeds schrijven. Hoewel hij conservatief

was, wilde hij in zijn poëzie een vernieuwer zijn. Toen in 1806 het Koninkrijk Holland ontstond met Lodewijk, de broer van Napoleon, als vorst, mocht Bilderdijk terugkeren naar Nederland. Hij kon het goed met de nieuwe koning vinden. Als voorstander van de monarchie vond hij een koninkrijk zonder Oranjes nog altijd verre te prefereren boven een republiek. Hij gaf de koning Nederlandse les, kreeg een jaargeld en bekleedde verschillende functies. Het schrijven ging ondertussen gewoon door. In 1807 publiceerde Bilderdijk één van zijn belangrijkste werken, 'De ziekte der geleerden', een lang gedicht over alle ziekten en medische klachten die hijzelf had ondervonden. Het jaar 1809 vormde een omslag in zijn gedachtenwereld. Tijdens zijn periode in het buitenland had hij andere ideeën opgedaan en hij nam afstand van de regels van het classicisme en de dichtgenootschappen. Hij publiceerde 'De kunst der poëzij', waarin hij verklaarde: 'Blaas me aan, gevoel der kunst! Ik wil geen meesters meer.' Voor hem was poëzie voortaan vooral de uitstorting van gevoelens. Poëzie is van het hart en niet van het hoofd. Hiermee sloot hij aan bij de internationale Romantiek, maar bij Bilderdijk waren de romantische opvattingen altijd ingebed in een calvinistische kader. Door zijn kritiek op de Verlichting, de Franse Revolutie, de democratie, de burgerij en de 'voortgang' in het algemeen kan Bilderdijk worden beschouwd als de aartsvader van het Nederlandse conservatisme. Op 18 december 1831 overleed hij in Haarlem.

Voor het transport over water en een goede waterverversing werden, evenwijdig aan de Singelgracht, tussen de Hugo de Grootgracht en het Van Lennepkanaal, de Bilderdijk- en de Da Costagracht gegraven. Vanaf het begin waren ze gepland, maar kwamen in meerdere fases tot stand. De Bilderdijkgracht vormde, net als de Da Costagracht, een onderdeel van het vroegste plan tot bebouwing van de Jacob van Lennepstraat. De gracht verbindt het Jacob van Lennepkanaal met de Kostverlorenvaart, het eerste stuk werd gelijk met de aanleg van de Jacob van Lennepstraat gegraven. Dit stukje strekte zich uit tussen de twee sloten die achter de bebouwing langs liepen. Later werden beide grachten eerst nog verlengd tot aan de Kinkerstraat. De bebouwing kwam grotendeels tot stand tussen 1881 en 1913 van zuid naar noord. Bij de vaststelling van het uitbreidingsplan werden voor de aanleg van het Bilderdijkplantsoen

alle gronden tussen de Bilderdijkstraat en -gracht van de Hugo de Grootgracht tot de De Clercqstraat aangewezen. In 1901 werd besloten dat het park best kleiner kon en dat op het zuidelijke deel van dit terrein ook woningen gebouwd zouden worden. Is dit de reden voor de wat wonderlijke nummering van de huizen aan de Bilderdijkkade tussen de De Clercqstraat en Kwakersplein en zelfs nog iets verder? Kwam men huisnummers tekort door het verlengen van deze kade – immers de bebouwing werd uitgevoerd van zuid naar noord met de hoge nummers eerst – en besloot men toen maar simpel extra huisnummers te creëren door de toevoeging van een A? Feit is dat er in dat deel bijvoorbeeld de nummers 9-9A-11-11A-13-13A enz. te vinden zijn.

*Boven: Bilderdijkgracht waar deze met de Hugo de Grootgracht op de Kostverlorenvaart uitkomt. Het brugdeel is op transport naar de nieuwe Wiegbrug.
Links: Da Costagracht met in de verte R.K.kerk De Liefde.*

De Clercqstraat

Vooraf de bedrijven aan de Lange Bleekerssloot en -pad, meestal op eigen grond, bezorgden de gemeenteraad hoofdbreken en in 1893 mondde dat uit in een wet die het Amsterdam mogelijk moest maken 'in het algemeen belang' de gronden te onteigenen. Zodra weer een deel in gemeente-eigendom overging werden de plannen voor dat deel uitgevoerd en als we bedenken dat de onteigeningen tot 1923 uitliepen – namelijk die langs de De Clercqstraat – en de bebouwing daarvan tot 1929 uitgesteld werd, kunt je je voorstellen dat het in die nieuwbouwuurt lang een chaos geweest moet zijn. Die vertraging was voor een deel te danken aan de halsstarrige weigering van de

*Boven: De Lange Bleekerssloot, gezien naar de stad, met het Pastoorsbruggetje.
Rechts: De Clercqstraat vanaf kruising Bilderdijkstraat, op nagenoeg hetzelfde punt als de prentbriefkaart hierboven. Beide kaarten Uitgeverij Boon, bron: SAA*

Gipsfabriek aan de Kostverlorenvaart om het veld te ruimen, anders dan tegen een gigantisch hoge vergoeding. Na lang oponthoud en debatteren gingen de gronden voor een veel te hoog bedrag naar de stad over. Op de plaats waar de De Clercqstraat moest komen, liep de Lange Bleekerssloot, een naam die herinnert aan de blekerijen en ververijen die hier vroeger waren. Het was een belangrijke waterweg tussen de oude stad en Kostverlorenvaart. Omdat inmiddels het Jacob van Lennepkanaal gegraven was, kon deze waterweg in 1895 gedempt worden met de grond die beschikbaar kwam door het graven van de haventjes van de groentemarkt aan de Marnixstraat. In hetzelfde jaar werd, in het verlengde van de Lange Bleekerssloot – die vanaf toen De Clercqstraat ging heten – ook de Rozengracht gedempt en in de richting van de Dam een doorbraak in de grachtengordel gerealiseerd, die Raadhuisstraat ging heten. Via de al in 1884

gedempte Nieuwezijds Voorburgwal ontstond er een rechtstreekse verbinding tussen het Centraal Station, de Dam en de nieuwe wijken ten westen van de Singelgracht. Over de Kostverlorenvaart lag de Tolbrug. In 1904 werd die vervangen door de Wiegbrug, waarmee de verbinding werd gerealiseerd met de (toenmalige) buurtschap De Baarsjes. In het verlengde van de De Clercqstraat wordt de weg vervolgd met de Admiraal de Ruijterweg. De De Clercqstraat ligt daardoor nu in een lange en (vrij) rechte doorlopende radiale route vanuit de binnenstad van Amsterdam naar Nieuw-West: Raadhuisstraat - Rozengracht - De Clercqstraat - Admiraal de Ruijterweg - Jan Evertsenstraat. Deze verbinding was ook van groot belang voor het openbaar vervoer. In 1896 ging de eerste tram over de nieuwe route rijden, dit was de paardentramlijn Dam – Bilderdijkstraat, die in 1900 verlengd werd naar de Eerste Constantijn Huyjgensstraat. Verder ging de lijn niet, aangezien het Vondelpark hier een hinder-

nis vormde (zie het kader: Ceintuurbaan en Vondelpark). In 1902 werd deze lijn geëlektrificeerd en op normaalspoor gebracht en heette vanaf toen lijn 3. Twee jaar later kwam de tramlijn Amsterdam - Haarlem - Zandvoort van de ESM over de route Raadhuisstraat – Rozengracht – De Clercqstraat te rijden, de beroemde Blauwe Tram. Deze lijn was in smalspoor (1000 mm) uitgevoerd, terwijl de Amsterdamse tram op normaalspoor rijdt. Daarom was er van 1904 tot de opheffing van de tramverbinding naar Zandvoort in 1957 een drierailig traject tussen de Spuistraat en de Wiegbrug, in 1927 uitgebreid tot de Krommert. Pas in 1973 verdween deze derde rail uit het straatbeeld. Behalve tramlijn 3, verschenen er ook andere tramlijnen op de De Clercqstraat: Lijn 13 kwam in 1921. Vanaf 1929 reed tram 3 niet meer door de straat, toen deze lijn werd verlegd richting het Frederik Hendrikplantsoen. Na de opheffing van de Blauwe Tram in 1957 reed alleen lijn 13 nog in de straat. Vanaf 1982 verschenen ook de lijnen 12 en 14 in de De Clercqstraat, toen de nieuwe trambaan naar het Station Sloterdijk werd geopend.

Boven: De Blauwe Tram op zijn 'eigen' rails.

Links: Kruijing De Clercqstraat-Bilderdijkstraat met een EMS-rijtuig op weg naar Zandvoort. De eerste jaargangen waren geel van kleur. Foto: SAA

Willem de Clercq

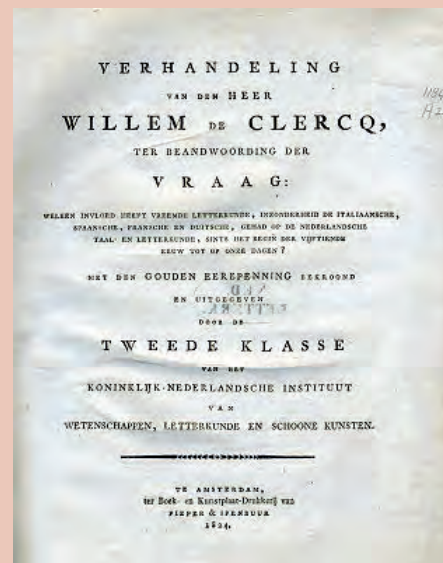
Op 15 januari 1795 werd hij in Amsterdam geboren. Hij stamde uit een gegoede doopsgezinde Amsterdamse familie, die in graan handelde. Reeds in 1801 begon hij aantekeningen te maken die resulteerden in een dagboek van 36.000 bladzijden dichtgeschreven papier. Aanvankelijk was het de bedoeling dat hij tot predikant zou worden opgeleid, maar hij werd opgenomen in de zaak, en leerde daarvoor Duits, Frans en Grieks. Vanwege de conscriptie (de dienstplicht die in 1811 onder Napoleon werd ingesteld) werd hij, om die te ontlopen, op reis gestuurd. Eind 1813 ontstond er paniek op de beurs toen Napoleon Bonaparte het onderspit dolf. Deze gebeurtenissen beschreef Willem de Clercq in zijn dagboek, aanvankelijk in het Frans, later in het Nederlands. In 1816 reisde hij per koets naar Sint-Petersburg en deed verslag van het landschap en het sociale en culturele leven in de Noord-Duitse en Baltische havensteden. Na

Boven: Willem de Clercq (1795-1844)

Rechts: Een verhandeling van De Clercq uit 1824 en een gebundelde briefwisseling met Isaïc da Costa

het plotselinge overlijden van zijn vader Gerrit de Clercq kwam hij in 1817 aan de leiding te staan van het familiebedrijf, dat tijdens de graancrisis rond 1820 in een diepe crisis raakte, waar zij nooit meer helemaal van herstelde. Juist in die tijd kwam De Clercq in contact met de tot het christendom bekeerde joodse dichter Isaïc da Costa. Er groeide tussen hen een innige vriendschap en onder invloed van Da Costa bekeerde De Clercq zich tot het orthodoxe calvinisme. Samen met Willem Bilderdijk, Abraham Capadose, Guillaume Groen van Prinsterer, Samuel Iperusz Wiselius en anderen behoorden zij tot de voormannen van het Réveil. Toen in 1824 de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) werd opgericht, verliet De Clercq het zinkende familiebedrijf om secretaris van dat nieuwe bedrijf te worden en later (vanaf 1831) directeur. De NHM was de voorganger in rechte lijn van de Algemene Bank Nederland. Daarnaast had De Clercq bekendheid als dichter en als voorman van het protestantse Réveil in Nederland. Hij overleed in 1844 te Amsterdam.

Da Costastraat en -kade

Op de plaats van de huidige Da Costastraat liep vroeger het Steenpad. Evenals de Bilderdijkgracht kwam de Da Costagracht tussen 1880 en 1893 in meerdere fases tot stand. Ook in de Da Costastraat en -kade is duidelijk het verschil te zien tussen de bebouwing van de eerste periode en die nadat de gemeente vanaf 1896 door het toepassen van erfpacht meer grip kreeg op de ontwikkeling in het gebied. Architect J.H. Lesmeister bouwde omstreeks 1900 grote delen gevelwand aan o.a. de Da Costakade. Meer dan op andere plaatsen in de buurt is hier in de vormgeving iets van de grandeur van de grachtengordel te vinden. Zijn bureau, dat een onwaarschijnlijke hoeveelheid woningen produceerde tussen 1890 en 1910, was gevestigd op Bilderdijkstraat 94. Op de Da Costakade valt een aantal interessante panden te bewonderen. De nummers 102 t/m 110 vormen

een fraaie gevelwand. Nummer 102 is het voormalig wijnpakhuis van de firma Ferwerda & Tieman uit 1904 en werd ontworpen door de architect L.J. Neumeijer. Vanaf 1932 was dit Huize De Liefde, het parochiehuis van de katholieke kerk aan de Bilderdijkstraat. Later zat hier ook een bioscoop met diezelfde naam. Nummer 104 is gebouwd naar een ontwerp van Berlage. Op de gevel staat: Koning & Bienfait en dit verwijst naar de oprichters van dit proefstation van bouwmaterialen dat hier vanaf 1900 gevestigd was. De nummers 106-110 vormen de achtergevel van het Depot der Zuidhollandsche Bierbrouwerij waarvan de nog fraaiere, maar minder goed

*Boven: Da Costakade, gevelwand 102-110 met rechts Huize De Liefde. Foto's: SAA
Links: Da Costastraat in 1913, gezien vanaf de Kinkerstraat richting Potgieterstraat*

bewaard gebleven, voorkant op Bilderdijkstraat 87-97 staat. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten op verordening van de Duitsers alle straten die naar joden vernoemd waren van naam veranderen. Dat betekende voor de Da Costakade een verandering naar Gouverneurskade, het Da Costaplein werd Van Koetsveldplein en de Da Costastraat heette toen Van Tienhovenstraat. Na de oorlog werd dit uiteraard weer teruggedraaid.

Da Costaplein en Allard Piersonstraat

Toen de groentemarkt naar het terrein van de gasfabriek te verplaatst werd, besloot de gemeente in 1895 de Da Costastraat door te trekken richting de De Clercqstraat. Halverwege kwam er een kruisende straat, de Allard Piersonstraat, en op het kruispunt een rond pleintje, het Da Costaplein. Tegenwoordig wordt het doorgaande verkeer van de Da Costastraat hier omgebogen naar de Nassau- en de Da Costakade. Daardoor is in het midden een vriendelijk

groen pleintje ontstaan met veel speelruimte voor kinderen. De Allard Piersonstraat is vernoemd naar de in 1831 geboren telg uit een aanzienlijke Amsterdamse koopmansfamilie die tot de kringen van het Réveil behoorde. Hij was hoogleraar in de kunstgeschiedenis, esthetica en moderne talen en letteren aan de Universiteit van Amsterdam. In 1877 werd hij de eerste hoogleraar archeologie. De geest van het Réveil heeft hij weergegeven in zijn werk 'Oudere tijdgenoten' (1888). In 1934 werd het archeologisch museum van de Universiteit van Amsterdam opgericht en naar hem vernoemd. Hij overleed in 1896.

Boven: Da Costaplein vandaag, gezien vanuit de Da Costastraat naar het noorden. Links de Allard Piersonstraat. Inzet: Allard Pierson 1831-1896

Isaïc da Costa

Isaïc da Costa was een Amsterdams dichter en historicus. Hij werd op 14 januari 1798 in Amsterdam geboren als telg uit een welgesteld Portugees-Joods bankiersgezin. Hij bezocht van 1811 tot 1815 het Athenaeum Illustre en studeerde daarna rechten en letteren te Leiden, waar hij in 1818 en in 1821 promoveerde. Een tijdlang was hij leerling van Willem Bilderdijk. Zelf meende hij dat zijn levensroeping het bestuderen van theologie, letterkunde en geschiedenis was. Hoewel hij orthodox-joods was, bekeerde hij zich onder invloed van Bilderdijk tot het christendom. Dat maakte hij pas in 1822, na de dood van zijn ouders bekend, omdat hij hun niet wilde kwetsen. Met een groepje gelijkgestemden, waaronder Bilderdijk, De Clercq en Capadose, vormde hij Het Réveil. Zij wilden de samenleving terugbrengen onder de heerschappij van Christus. Zijn bekendste werk was de geruchtmakende brochure 'Bezwaren tegen den geest der Eeuw' (1823). In een voor- en nawoord en tien hoofdstukken bepleitte hij de terugkeer van het protestantse christendom in het openbare leven en

betreurde hij de dominantie van de Verlichting. In dit romantisch manifest, geschreven in een proza van klassieke allure, kondigde hij 'een nieuwe geest' aan; in details schoot hij het doel voorbij door alles af te keuren wat men in die tijd als tekenen van vooruitgang beschouwde; bijvoorbeeld de afschaffing der slavernij en de centrale positie van de grondwet. Bilderdijk juichte zijn leerling toe in Bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da C. toegelicht (1823). Da Costa zette zijn aanval tegen het modernisme en het liberalisme voort, o.a. in De Sadduceën (1824). Vanaf 1826 hield hij op zondagavond bijbellezingen in zijn eigen huis en later ook voorlezingen, vooral over theologische onderwerpen. In de periode 1834-1838 was hij redacteur van het tijdschrift Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat, Geschied- en Letterkunde. In 1839 werd Da Costa, aan wie de 'Bezwaren' allengs vergeven waren, gekozen als lid van het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. Da Costa is een van de meest vooraanstaande figuren van het protestantse Réveil geweest. Zijn poëzie is minder veelzijdig dan die van zijn leermeester Bilderdijk, maar wel persoonlijker. Na 1840 heeft hij bewust een menging van proza en poëzie nagestreefd. Een episode uit de vaderlandse geschiedenis is het onderwerp van 'De slag bij Nieuwpoort'. De grote opgang die dit gedicht, zijn zwanezang, maakte, verklaart mede waarom de dichter bij zijn dood door velen als één der grootsten geëerd werd. Hij overleed op 28 april 1860 te Amsterdam.

Jacob van Lennepstaat en -kade

Deze straat en kade strekken zich uit over de hele lengte van het Van Lennepkanaal van de Singelgracht tot aan de Kostverlorenvaart. Ze behoren tot het oudste gedeelte van de buurt, zoals we hebben kunnen lezen in het stuk over de uitvoering van het plan Kalff en de revolutiebouw die daarop volgde. Ondanks de slechte kwaliteit van de huizen die toen gebouwd werden, staat in het deel van de Jacob van Lennepstraat dat tot de Da Costabuurt behoort, de meeste oorspronkelijke bebouwing nog overeind. De Jacob van Lennepkade heeft mooiere huizen en ook dat deel is vrijwel ongeschonden door de tand des tijds.

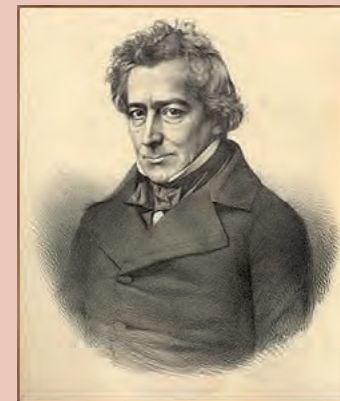
Onder: Het Jacob van Lennepkanaal naar het oosten gezien. De toren is die van de R.K. Vincentiuskerk.

Voor een foto van de Jacob van Lennepstraat zie pag. 9

Jacob van Lennep

Jacob van Lennep was een Nederlands prozaschrijver en dichter. Hij werd op 24 maart 1802 in Amsterdam geboren als zoon van David Jacob van Lennep. Hij studeerde rechten in Amsterdam en Leiden en vestigde zich in Amsterdam in 1829 als rijksadvocaat. Van 1853 tot 1859 was hij conservatief lid van het parlement. Van Lennep heeft grote betekenis gehad voor Amsterdam. Hij was een van de mannen die dr. Samuel Sarphati steunden bij diens plannen tot de bouw van het Paleis voor Volksvlijt. Hij was ook de man die het initiatief nam tot de aanleg van de duinwaterleiding in de stad en verder zorgde hij voor de oprichting van het standbeeld van Vondel in het Vondelpark. Als rechtenstudent in Leiden kwam hij in de ban van de dichter Willem Bilderdijk de voorman van het Réveil. Na zijn vestiging in Amsterdam nam zijn belangstelling daarvoor af en werd hij vrijzinniger. In 1832 sloot hij zich aan bij de vrijmetselaars. Tijdens zijn leven genoot Van Lennep groot aanzien en een enorme populariteit. Wel bestond er kritiek op zijn spotlust en het door sommigen als lichtzinnig ervaren gedrag in zijn jonge jaren, waardoor hem zelfs een hoogleraarschap ontging. Tegenwoordig geniet hij vooral nog bekendheid door de aantekeningen die hij, samen met zijn vriend Dirk van Hogendorp, in 1823 maakte tijdens een voettocht door Nederland. Geert Mak en Marita Mathijssen maakten hiervan een uitgave onder de titel Lopen met Van Lennep (2000), waarvan vervolgens een TV-serie werd vervaardigd. Hij overleed te Oosterbeek in 1868.

Tegeltableau's

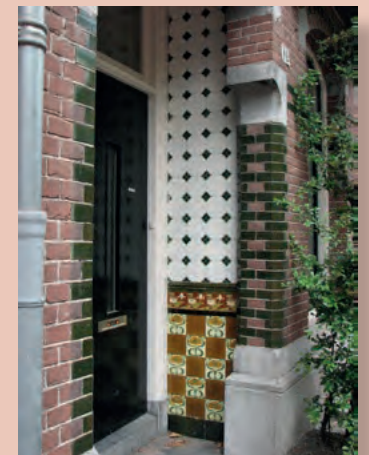
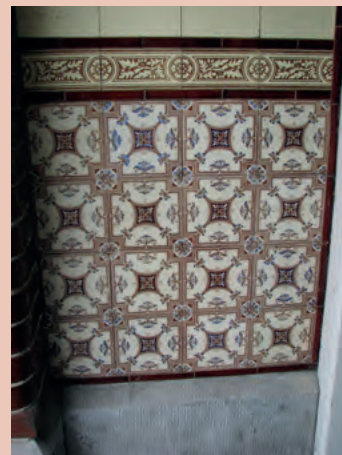
Boven v.l.n.r.:

*Bilderdijkkade
Da Costastraat
Da Costastraat*

Onder v.l.n.r.:

*Da Costastraat
Da Costaplein
Bilderdijkkade
Bilderdijkpark
Da Costaplein*

*Alle foto's van
de auteur.*

E.J. Potgieter (1808 - 1875)

*Potgieter was de vertegenwoordiger van de liberale romantiek. Hij is de man geweest die aan het letterkundige leven van de negentiende eeuw nieuwe richting en inhoud heeft willen geven met het letterkundige tijdschrift *De Gids*. Hij koesterde weliswaar waardering voor Bilderdijk, noemde hem zonder ironie 'vader Bilderdijk', maar nam later toch meer afstand van hem, overigens zonder hem te verguizen.*

Boven: Gevelsteen in het pand Da Costekade hoek Potgieterstraat 49, met een portret van Potgieter en een gedicht dat aan Potgieter toegeschreven wordt en gemaakt werd ter gelegenheid van de opening van het Noordzeekanaal.

Volgende pagina

Links: De Kinkerstraat rond 1907 met een iets riantere wegingdeling dan vandaag. Rechts: Op de plek van het Kwakersdwarspad kwam in 1903 het Kwakersplein. SAA

Potgieterstraat en Kinkerstraat

Zoals we eerder hebben kunnen lezen bij de behandeling van het Plan Kalff, waren de Potgieter- en de Kinkerstraat, evenals de Da Costastraat, daarin oorspronkelijk niet gepland. Het bezwaar was dat deze Potgieter- en Kinkerstraat zouden doodlopen op de Singelgracht zonder dat daar bruggen waren aangelegd. Aan de overkant

Johannes Kinker (1764 - 1845)

Kinker was beslist geen aanhanger van het gedachtegoed van de Réveilbeweging. Hij studeerde medicijnen en rechten in Utrecht en verhuisde daarna naar Den Haag, waar hij werkte als advocaat en als literair journalist. Van 1817 tot aan de Belgische Opstand in 1830 was hij aan de pas opgerichte universiteit van Luik hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde en welsprekendheid. Hij pleitte sterk voor de eenheid van Noord- en Zuid-Nederland. In de filosofie was hij een navolger van Spinoza en Kant. In Nederland was Kinker een van de eersten die de filosofie van Kant probeerde ingang te doen vinden, overigens met gering succes. Hij bestreed de denkbeelden van Willem Bilderdijk op zowel taalkundig als filosofisch gebied. Hij vond het te ver gaan om 'de zotte boekjes van Da Costa en Capadoce' als gevaarlijk te bestempelen, maar wilde niet ontkennen dat 'de zich meer en meer verspreidende leer van den Leydschen onheilvoorspeller' niet 'in de gevolgen gevaarlijk' zou kunnen worden.

stond toen immers de gasfabriek nog. Toch werd besloten deze straten aan te leggen. De Potgieterstraat kwam op de plek van de Kwakersdijk. De Kinkerstraat is na het verdwijnen van de gasfabriek via een brug verbonden met de Elandsgracht, maar de Potgieterstraat eindigt nog altijd bij de Nassaukade.

Kwakersplein

Het Kwakersplein dankt zijn naam aan de Kwakerspoel die hier gelegen was ongeveer tussen de Potgieterstraat en de Kinkerstraat en zich uitstreckte van de Singelgracht tot aan het Bellamyplein. Langs de Kwakerspoel liep de Kwakersdijk en door de Kwakerspoel het Kwakerspad met haaks daarop het Steenpad, tegenwoordig de Da Costastraat, en het Kwakersdwarspad. Door Amsterdam was de omgeving van de Kwakerspoel aangewezen voor molenaars en er

verschenen rondom de poel veertien zaagmolens. De stad stelde als voorwaarde dat er per molen slechts één woonhuis gebouwd mocht worden, en dat in verband met de windvang de molens minstens vierhonderd meter uit elkaar moesten staan. De meeste molens waren van het type Paltrok maar sommige waren van een ander type. De molenaars moesten zelf de sloten en balkhavens graven en de kosten daarvan dragen. Het Kwakerspad werd hierdoor een schiereiland en de Kwakerspoel werd veel groter dan voorheen en kreeg een langwerpige vorm. In 1712 verdween reeds de eerste molen en maakte plaats voor een theetuin. De meeste molens verdwenen echter pas door de onteigening tussen 1880 en 1890 terwijl de laatste pas verdween in 1912.

De Ter Haarstraat en het Juliana ziekenhuis

De Gereformeerde Vereniging voor Ziekenverpleging was sinds 1893 gevestigd aan de Herengracht. Deze locatie werd al snel te klein en er werd besloten in de nieuwe wijken, die in de Stadspolder werden aangelegd, een groter ziekenhuis te laten bouwen. De keus viel op een stuk grond aan de Bilderdijkgracht op de hoek met de Ter Haarstraat, waar de ingang kwam. Deze straat was aanvankelijk niet gepland. Pas in 1895 werd, i.v.m. het Juliana Gasthuis, besloten deze straat aan te leggen op de plaats van het Korte Bleekerspad. Dominee

Bernard ter Haar (1806 - 1880) was weliswaar een tijdgenoot van Bilderdijk, maar geen aanhanger van de Réveilbeweging. De grond werd in 1902 gekocht en in 1903 begon de bouw. Het ziekenhuis werd ontworpen door de architect Tjeerd Kuipers en in gebruik genomen in 1904. Prinses Juliana bracht in 1928 een bezoek aan het ziekenhuis en bij die gelegenheid kreeg het huis een nieuwe naam: Het Julianaziekenhuis. Tijdens de oorlog moest het ziekenhuis van naam veranderen, omdat het verboden was een inrichting de naam te laten dragen van een nog in leven zijnde lid van het vorstenhuis; om toch in de Oranjelijn te blijven heette het in die dagen 'Juliana

Boven: Ter Haarstraat met de ingang van het Juliana ziekenhuis.

Re.bov: Op 27 mei 1927 bracht koningin Wilhelmina een bezoek aan het ziekenhuis

Rechts: Het Juliana ziekenhuis, gezien over de Bilderdijkgracht. Foto's: SAA

van Stolberg Ziekenhuis'. Toen het ziekenhuis verder groeide nam de druk op de bestaande operatiekamer en röntgenafdeling toe. In 1953 werd besloten tot een grote uitbreiding c.q. verbouwing, die duurde tot 1966. In 1987 fuseerde dit ziekenhuis met het Boven IJ-ziekenhuis in Amsterdam-Noord en werd het gebouw aan de Bilderdijkgracht afgestoten. Het complex werd in 1999 afgebroken om plaats te maken voor een appartementengebouw.

Heden

Tegenwoordig is het Réveilbuurtje een geliefd gedeelte van de stad. Het is een buurt die ‘in de lift zit’. Een buurt met goede voorzieningen, veel winkels en de markt op de Ten Katestraat is vlakbij. Bovendien zijn recentelijk hier de Hallen gerealiseerd in de gebouwen van de oude tramremise aan de Tollensstraat die hiervoor prachtig gerestaureerd zijn. Het herbergt de Foodhallen, een bibliotheek, theater, bioscoop, horeca, tv-studio’s en een ambachtencentrum. Verder ligt het Vondelpark op loopafstand en de verbindingen zijn zeer goed te noemen. Welk deel van de stad, buiten de oude binnenstad, kan bogen op maar liefst zes tramlijnen? De lijnen 3, 7, 12, 13, 14 en 17 doorkruisen deze relatief kleine buurt. In het oudste, zuidelijke

deel zijn wel wat panden afgebroken en vervangen door nieuwbouw. Logisch als je weet hoe de revolutiebouw hier tot stand kwam, maar goed beschouwd is deze wijk nog vrijwel intact. Veel huizen worden tegenwoordig gerenoveerd en/of van een kelder voorzien voor meer ruimte. Het Réveilbuurtje kan nog heel veel jaren mee.

Ria Scharn-Luijben, 2016

Boven: De Bilderdijkkade tussen Jacob van Lennepstraat en Kinkerstraat vandaag, met een mix van originele bebouwing en vernieuwbouw.

Foto: Martin Alberts 2008, bron: SAA

Links: Nieuw appartementengbouw op de plek van het v.m. Juliana Ziekenhuis

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

